

Brunnepe

Ruimtelijke analyse en Cultuurhistorische waarden

Hoogwater Pannekoekendijk (Bron: rapport Flexus, 2020)

Ruimtelijk analyse en cultuurhistorische waarden

Ontstaan en ontwikkeling Brunnepe

Brunnepe is tegenwoordig de naam van een wijk van Kampen, maar ontstond als een zelfstandige nederzetting langs de IJssel. Brunnepe is historisch gezien de meest complexe wijk van Kampen. Het bestaat uit meerdere buurten uit opeenvolgende tijdsperioden, van het in oorsprong middeleeuwse dorp tot recent gebouwde buurtjes.

Brunnepe werd al in 1329 in de bronnen genoemd. Volgens sommige bronnen is de nederzetting echter al veel ouder en ook ouder dan Kampen. Die aanname is gebaseerd op het idee dat de naam is afgeleid van 'brun apa', dat bruin water zou betekenen. Een verwijzing naar het water van een veenriviertje dat vanuit het achterland ten noorden van het later ontstane Kampen in de IJssel uitmondde.

Brunnepe viel al in de Middeleeuwen juridisch onder Kampen, maar het vormde toch een betrekkelijk zelfstandige gemeenschap.

Brunnepe is sinds het begin van de 20e eeuw vooral een opeenvolging van verschillende fasen van volkswoningbouw, voor en na de invoering van de Woningwet in 1901, tot in 1950. Elke fase heeft een eigen gezicht, eigen stedenbouwkundige en architectonische uitgangspunten en uitwerking, waardoor Brunnepe een langlopende geschiedenis is van vooroorlogse woningbouw. Deze verschillende fasen zijn elk voor zich nog zeer goed herkenbaar, hoewel niet alle meer even onaangetast. Geen enkele Kampense wijk kent een dergelijke opeenvolging in tijd van volkswoonbuurtjes.

Dat al deze buurten desondanks niet als aparte entiteiten worden gezien, maar alle worden ervaren als deel van Brunnepe, is te danken aan de hoge ouderdom van het dorp en de uitgesproken eigen identiteit die Brunnepe door de eeuwen heen heeft gekend als enige levendige voorstad van Kampen. De volkswoningbouwbuurtjes waren direct gekoppeld aan de historische aders van Brunnepe en namen die zelfs over.

Het dorp Brunnepe is nooit een dorp aan de rivier geweest, maar een dorp dat in de polder lag, op een kruispunt van sterk kronkelende dijken, gescheiden van de rivier door een brede strook onbedijkt land, maar daar wel mee verbonden door middel van twee binnenlands gelegen dijken. Dit gegeven is zeer bepalend geweest voor Brunnepe: het dorp heeft zich als zodanig nooit aan de rivier ontwikkeld en zich – behalve door middel van bedrijven als scheepswerven en steenovens – ook nooit direct aan het water gemanifesteerd. De nabijheid van Kampen en de directe verbinding met de twee dijken heeft ervoor gezorgd dat de ruimtelijke ontwikkeling tussen de dorpskern en Kampen niet in eerste instantie langs de rivier plaatsvond, maar langs de twee verbindingdijken.

Het dorp Brunnepe is als middeleeuws dorp mogelijk ouder dan Kampen zelf. Toch heeft het oude dorp altijd een weinig specifieke ruimtelijke structuur gekend, omdat centrale gemeenschapsgebouwen ontbraken, zoals een kerk met een kerkplein, een schultehuis of een haven met omringende bebouwing. De nabijheid van Kampen heeft hier deels een rol ingespeeld. Deze nabijheid is mogelijk een zwakte geweest voor de ontwikkeling van de ruimtelijke structuur tot kerndorp, maar anderzijds is het de motor geweest voor de stormachtige groei van het dorp vanaf het vierde kwart van de 19e eeuw. Het heeft dan ook in de 19e eeuw een prominente rol gespeeld in de ontwikkeling van Kampen, door middel van de Berkfabrieken, de Nieuwe Buitenhaven en de bloeiende visserij en sigarenindustrie.

Brunnepe ontwikkelde zich vanaf het eind van de 19e eeuw tussen twee polen in: de Nieuwe Buitenhaven/Berkfabrieken/Het Plein in het oosten en het oude dorp in het westen. Daartussen groeiden de twee dijken dicht met individuele, vaak geschakelde woningbouw. Deze drie delen van Brunnepe telden tot in de naoorlogse jaren een zeer grote dichtheid aan functies en kan als 'voorstad' worden beschouwd, zij het een met een Januskop: de omgeving van de Nieuwe Buitenhaven was modern industrieel, het oude Dorp nog lange tijd agrarisch. Daar tussenin woonden arbeiders en kleine zelfstandigen.

Twee gegevens hebben een bovengemiddelde rol gespeeld in de ruimtelijke en historische identiteit van Brunnepe: de komst van de Schokkers met hun vissersbestaan, en de vestiging van de Berkfabriek. Beide identiteiten leven nog altijd voort in het collectieve geheugen van Kampen en Brunnepe.

De komst van de Schokkers

Een van de meest opmerkelijke episoden uit de geschiedenis van Brunnepe was de komst van een groot deel van de bewoners van het eiland Schokland, dat niet ver voor de kust in de Zuiderzee lag en in 1859 werd ontruimd. Het eiland werd onbewoonbaar verklaard, de strijd tegen de zee werd opgegeven en de gemeente formeel gevoegd bij Kampen. Een meerderheid van de bewoners wilde zich in Kampen vestigen. Het stadsbestuur van Kampen was echter tegen het binnenhalen van mindervermogenden binnen de stadsmuren. Op aandringen van het Rijk verklaarde de burgemeester van Kampen dat hij bereid was de Schokkers aan bouwgrond te helpen, mits 'de grond waarop men verlangt te bouwen zonder groot nadeel of aanmerkelijke ontsiering voor stadswandelingen kan worden gemist'. Het stadsbestuur vond dat daar geen sprake van was. Ongeveer 450 van de 700 verhuisden naar Kampen en vestigden zich uiteindelijk in Brunnepe. De voormalige schoolmeester van Schokland, Arnoldus Legebeke, kocht aan de Noordweg voor vijfhonderd gulden een huis met een bijbehorend stuk grond aan. De grond verdeelde hij in 21 percelen en deze verkocht hij door aan 21 Schokkers. Daar werd de Schokkerbuurt gebouwd met kleine visserswoningen aan smalle straatjes van bouw materiaal van de afgebroken woningen op Schokland.

De firma Berk

Zeer bepalend was de komst van de eerste industrie naar Brunnepe. In het laatste kwart van de negentiende eeuw vestigde zich hier de emaillefabriek van de firma Berk. Toen die aan de Boven Nieuwstraat in de stad geen mogelijkheid meer had verder uit te breiden kochten de eigenaren een stuk grond van bijna 15 hectare in Brunnepe. Dat gebeurde in 1884; na opspuiting van de gronden bouwden ze daar een fabriek die in de daarop volgende jaren voortdurend werd uitgebreid: in 1890, 1892, 1895 en 1898. Rond 1890 had de firma Berk ongeveer 300 werknemers in dienst en daarmee was de groei voorlopig nog niet ten einde gekomen.

Vanaf het begin van de twintigste eeuw groeide de Berkfabriek explosief. In 1902 werd het bedrijf omgezet in een N.V. en werd de naam veranderd in N.V. Kamper Emaillefabrieken voorheen H. Berk en Zoon. De Berkfabriek zorgde voor schaalvergroting: op betrekkelijk grote percelen verrezen forse gebouwencomplexen, en waar die direct aan de straten grensden veranderde het karakter daarvan aanzienlijk. Langs de Noordweg, aanvankelijk een slecht geplaveide en gebrekkig verlichte straat met voor het merendeel armoedige huisjes, kwam sinds de komst van de nieuwe fabriek van Berk steeds meer bebouwing te staan. Brunnepe, oorspronkelijk een dorp van landbouwers en vissers, rukte steeds dichterbij de stad op en kreeg door de vestiging van fabrieksarbeiders een meer industrieel gerichte bevolking.

Volkswoningbouw

Met de komst van de woningwet die in 1901 werd aangenomen, werd ook het oprichten van de woningbouwverenigingen mogelijk. Het eerste woningbouwproject wat in Kampen op basis van de woningwet tot stand is gekomen, was de komst van 50 arbeiderswoningen bij de Berkfabriek. Het plan was op initiatief van A. Berghuijs, een van de bestuurders van de Nutsspaarbank.

In 1906 werd Woningcorporatie Eenvoud opgericht. Deze corporatie heeft veel woningen in Brunnepe gerealiseerd.

Behalve door de Woningcorporatie Eenvoud en de Nutsspaarbank werd er ook door de industrie en de gemeente gebouwd. Zo heeft de Berk fabriek voor eigen rekening goedkope woningen gebouwd. En in samenwerking met de gemeente, hebben particulieren en verenigingen de middenstandswoningen in de Oranjewijk gerealiseerd.

Ruimtelijke hoofdstructuur

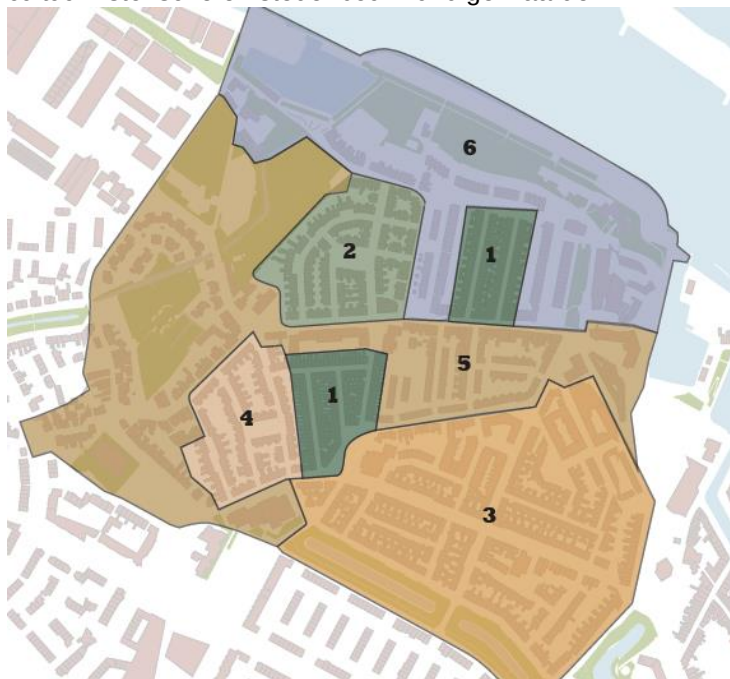
De ruimtelijke hoofdstructuur van Brunnepe komt in feite voort uit de ligging van het oorspronkelijke dorp Brunnepe ten opzichte van de stad Kampen. Het was geen dorp aan de rivier, maar daar wel mee verbonden door de smalle en lange Brunneper Haven en met Kampen verbonden door middel van twee binnenlands gelegen dijken. Dit gegeven is zeer bepalend geweest voor Brunnepe: het dorp heeft zich als zodanig nooit aan de rivier ontwikkeld en zich – behalve door middel van bedrijven als scheepswerven en steenovens - ook nooit direct aan het water gemanifesteerd. De ruimtelijke ontwikkeling tussen de dorpskern en Kampen vond in eerste instantie langs de lijnen Pannekoekendijk en Noordweg plaats.

Brunnepe ontwikkelde zich vanaf het eind van de 19e eeuw tussen twee polen in: de Nieuwe Buitenhaven/Berkfabrieken/Het Plein in het oosten en het oude dorp in het westen. Daartussen groeiden de gebieden tussen de twee dijken dicht met woonbebouwing. Brunnepe telden tot in de naoorlogse jaren een zeer grote dichtheid aan functies en kan als een 'voorstad' worden beschouwd, zij het één met een Januskop: de omgeving van de Nieuwe Buitenhaven was modern-industrieel, het oude Dorp nog lange tijd agrarisch. Daar tussenin woonden arbeiders en kleine zelfstandigen.

In Brunnepe heeft zich sinds het begin van de 20e eeuw vooral een opeenvolging van verschillende fasen van volkswoningbouw ontwikkeld, voor en na de invoering van de Woningwet in 1901, tot in 1950. Elke fase heeft een eigen gezicht, eigen stedenbouwkundige en architectonische uitgangspunten en uitwerking. Twee gegevens hebben een grote rol gespeeld in de ruimtelijke en historische identiteit van Brunnepe: de komst van de Schokkers met hun vissersbestaan, en de vestiging van de Berkfabriek. Beide identiteiten leven nog altijd voort in het collectieve geheugen van Kampen en Brunnepe. De vestiging van de Berkfabrieken, de Nieuwe Buitenhaven en de bloeiende visserij en sigarenindustrie gaven een impuls aan de verdere ontwikkeling van Brunnepe, langs de rivier en in de gebieden tussen de oude verbindingslijnen. In stedenbouwkundig opzicht vormen met name de lijnen Noordweg en Pannekoekendijk een belangrijke drager voor Brunnepe. Deze lijnen verbinden ook de twee belangrijke onderdelen van Brunnepe: Het oude dorp Brunnepe en de Nieuwe Buitenhaven.

Cultuurhistorische en stedenbouwkundige waarden per deelgebied

In de Cultuurhistorische verkenning en waardenstelling Brunnepe (*Flexus, 2020*) is de wijk opgedeeld in zes deelgebieden. In deze paragraaf wordt per deelgebied ingegaan op de belangrijkste cultuurhistorische en stedenbouwkundige waarden.

deelgebieden in kaart

Deelgebied 1: Eenvoudstraat, Spaarbankstraat en Berkhuizen

Algemeen

Aan het begin van de twintigste eeuw zijn er twee arbeidersbuurten aan weersijden van de Noordweg gebouwd. De buurt ten zuiden van de Noordweg heet 'Berkhuizen' omdat de firma Berk opdracht gaf voor de bouw van de buurt voor eigen werknemers. De buurt ten noorden van de Noordweg werd gebouwd door de Nutsspaarbank (Spaarbankstraat) en de toen net opgerichte Bouwvereniging Eenvoud (Eenvoudstraat).

De buurten zijn gebouwd tussen 1905 en 1910 en ontworpen door architect G.B. Broekema uit Kampen. Het gaat hier om de eerste volkswoningbouw buiten de historische binnenstad. Het betreft eenvoudige, geschakelde volkswoningbouw langs smalle, lineaire straten. In zijn algemeenheid is het oorspronkelijke gevelbeeld nog relatief goed bewaard gebleven.

Cultuurhistorische – en Stedenbouwkundige waarden

De door architect Broekema ontworpen woningen, die mede dankzij de Woningwet 1901 tot stand zijn gekomen, zijn een voorbeeld van volkswoningbuurten uit het begin van de 20^e eeuw. Het gaat hier om twee uitzonderlijke woningbouwprojecten niet alleen op de schaal van Kampen maar ook op landelijk niveau.

Naast de bijzondere waarde van de volkswoningbuurten is ook de ruimtelijke vervlechting van het Noordelijke buurtje met de Noordweg van waarde.

Ca. 1905, Spaarbankstraat

Spaarbankstraat in 2020

Deelgebied 2: Begijnekwartier

Algemeen

Dit deelgebied wordt geheel bepaald door de woningen die gebouwd zijn in de Eerste Wereldoorlog door Woningcorporatie Eenvoud.

Het was de eerste uitbreiding van Kampen buiten de wallen in de vorm van een geplande en ontworpen buurt gebaseerd op de tuinstadgedachte (ruimte voor groen en vloeiende ruimtelijke structuren).

Het Begijnekwartier werd gebouwd op gronden die vóór de Reformatie hadden toebehoord tot het Sint Michielsklooster, dat even ten zuiden van de Noordweg stond. Het klooster verdween al in de 16^e eeuw en de gronden werden daarna gebruikt voor land- en tuinbouw. Ook bevond zich hier in ieder geval in de 19^e eeuw een steenbakkerij.

Cultuurhistorische – en Stedenbouwkundige waarden

De Kamper architect G.B. Broekema ontwierp de woonhuizen. Hij heeft afwisseling in het architectuurbeeld aangebracht door bijvoorbeeld schoon metselwerk en gestucte geveldelen af te wisselen of verschil in geveltoppen.

Het Begijnplein was als het centrum van de buurt gedacht en hier waren dan ook winkels gevestigd.

De specifieke erkers in de zuidwand zijn hier nog een herinnering aan.

Op de hoek van de Begijnestraat en de Noordweg staat de Noorderkerk, een baken voor deze buurt, zowel als voor de Noordweg en de Hendrik Berkstraat. Samen met het Begijnplein vormen deze twee stedelijke elementen belangrijke (historische) herkenningspunten, als het ware bakens voor deze buurt.

Begijneplein 1920-1930

Sint Michielstraat met zichtlijn op het huis met klokgevel in 2019

Deelgebied 3: Oranjewijk

Algemeen

De eigenlijke Oranjewijk – de buurt met namen uit het Huis van Oranje – loopt van de Louise de Colignysingel in het zuiden, de Emmastraat in het westen, de Oranjesingel in het oosten en de Pannekoekendijk in het noorden. Het deel ten zuiden van de Willem de Zwijgerstraat en de Nassaustraat is het meest kenmerkend voor de Oranjewijk. Het is gebouwd vanaf 1926 door vier verschillende woningbouwverenigingen: 'Onze Woning', 'Patrimonium Bouwlust', 'Eigen Haard' en 'ons Belang' en is een typische 'Interbellumwijk' met vriendelijke rijenwoningen met hoge mansardekappen en rode dakpannen.

Het huidige stratenpatroon is eenvoudig op een (weliswaar onregelmatig) rechthoekig patroon gebaseerd, waarin twee loodrecht op elkaar staande centrale assen de wijk in vier kwadranten verdelen.

De Oranjewijk werd gebouwd in de noordoostelijke punt van de grote polder De Maten (de polder ten zuiden van de Pannekoekendijk en ten westen van de noordwestelijke stadsgracht), een polder die eeuwenlang vooral als wei- en hooiland in gebruik is geweest.

Bij de aanleg is de gehele wijk drie meter opgehoogd.

Overigens zijn de woningen aan de Oranjesingel van eerder datum, ze werden rond 1910 gebouwd door 'Des Werkmans Vriend'.

Cultuurhistorische – en Stedenbouwkundige waarden

Voor wat betreft verschijningsvorm heeft de wijk karakteristieke kenmerken voor de Interbellum-tijd, zoals gebruik van rood-bruine baksteen en met oranje pannen afgedekte prominente kappen.

De wijk heeft nog een overtuigende ruimtelijke kwaliteit, ondanks plaatselijke aantastingen aan de architectuur. Enkele delen met rijkere Amsterdamse Schoolarchitectuur (vier onder één kap) hebben een bovengemiddelde tot uitzonderlijke architectonische waarde (Emmastraat, Wilhelminalaan) en bezitten de status van monument. De typische stedenbouwkundige opzet van straten bestaande uit tegenover elkaar liggende rijenwoningen en gesloten bouwblokken met open hoeken, alsmede de opbouw van de bebouwing met een onderbouw afgesloten met prominente kappen is een waardevol ruimtelijk gegeven, omdat dat de kernopbouw is van wijken uit deze vroege periode in de Nederlandse planmatige volkshuisvesting. Ook de specifieke kenmerken als de terugliggende rooilijnen, de voortuinen/erven en de zichtas vanaf Wilhelminalaan op zowel de Westerkerk als de Nieuwe Toren in de binnenstad hebben ruimtelijke waarde. De Pannekoekendijk als eeuwenoude dijk en verbinding tussen Kampen en het eigenlijke dorp Brunnepe is van grote cultuurhistorische waarde.

Louse de Colignysingel ca. 1930

Louise de Colignysingel in 2020

Deelgebied 4: Kloosterkwartier

Algemeen

De buurt dankt zijn naam aan het Augustinessen- of Sint Jansklooster dat in de hoek van de Dorpstraat en de Rijersdijk (voorheen Pannekoekendijk werd gesticht in het begin van de 15e eeuw, op de locatie waar Brunnepe zijn al oudere Sint Joriskapel had staan.

De volkswoningbouw werd ontwikkeld door woningcorporatie Eenvoud tussen 1919 en 1923. Leonard Springer en Broekema waren bij het ontwerp betrokken.

Het Kloosterkwartier bestaat uit vijf bouwblokken die ingeklemd liggen tussen drie eeuwenoude historische structuren: de Noordweg, de Pannekoekendijk en de Dorpstraat.

De opzet van de wijk is niet veel anders dan de Begijnebuurt en Oranjewijk, met een aaneenschakeling van arbeiderswoningen in rijen en in semi-gesloten bouwblokken, waar de hoeken met tuinmuren zijn dichtgezet. De volumes bestaan uit eenlaags woningen met geschakelde langskappen, waar topgevels zijn ingezet voor de afwisseling van het gevelbeeld en voor een dorps atmosfeer.

Cultuurhistorische – en Stedenbouwkundige waarden

De buurt als geheel heeft geen bovengemiddelde ruimtelijke kwaliteiten, doordat er destijds weinig middelen beschikbaar waren om méér te ontwerpen dan het minimum.

De wijk is krap opgezet, zowel wat betreft de straatprofielen als binnenterreinen en beantwoordt slechts op onderdelen aan het ideaal om arbeiders in een groene, gezonde en dorpsachtige omgeving te huisvesten.

De wijk is ruimtelijk, maar vooral wat betreft verschijningsvorm karakteristiek genoeg om te kunnen worden gekenschetst als een volkswoningbouwbuurt uit het tweede decennium van de 20e eeuw en één die vooraf gaat aan de typische interbellumbuurt die daarna kwamen. De gevelrenovatie en de dakopbouwen tasten het beeld aan, maar het oorspronkelijk beeld is nog voldoende sterk om te kunnen worden gehandhaafd als een kleine uitbreidingswijk uit de jeugdijaren van de woningbouwverenigingen.

Veen Valckstraat, datum onbekend

Veen Valkstraat in 2020

Deelgebied 5: Dorp en Noordweg, Nieuwe Buitenhaven en De Hagen

Algemeen

Dit deelgebied bestaat uit drie secties: 1: het historische dorp Brunnepe (Dorpstraat, Greenterweg, Sint Nicolaasdijk), 2: de (groene) omgeving van de oude Brunneper Haven (nu Riete) richting de IJssel, en 3: De historische dijken van de Noordweg, inclusief de omgeving van de Nieuwe Buitenhaven, en de Pannekoekendijk.

Cultuurhistorische – en Stedenbouwkundige waarden

De resten van het historische dorp van Brunnepe, met name het tracé en de historische profielen van de wegen, de historische rooilijnen, verkavelingen. De historische bebouwing die direct in verband staat met de agrarische en visserijgeschiedenis van Brunnepe. De Noordweg als historische verbindingsweg/dijk tussen Kampen en Brunnepe en zijn herkenbaarheid als historisch buurtschap (oorspronkelijk uit de 18e en 19e eeuw). De kleine schaal van de individuele woningen en de typologie en architectuur van de woningen langs de zuidzijde van de Noordweg draagt hier wezenlijk aan bij. Eén Schokker huisje en het huis van Legebeke (cultuurhistorisch grote waarde). Het driehoekig bouwblok tussen Noordweg, Christinastraat en De Hagen, vanwege de ouderdom van het complex en de bijzondere stedenbouwkundige opbouw van het geheel. Het wederopbouwgedeelte op de flauwe hoek is een tastbare herinnering aan het bombardement in de Tweede Wereldoorlog op dit blok. De Nieuwe Buitenhaven als herinnering aan het verleden van Brunnepe als rijke visserij-gemeenschap en vestiging van de Schokkers.

De groene zone tussen de Steenovensdijk en de Rieteweg, als laatste overblijfsel van dorpse en agrarische geschiedenis van Brunnepe, inclusief de resten van de verkaveling.

De Riette, als restant van de voormalige Brunneper Haven, de eeuwenoude haven van Brunnepe, waar de (vissers)schepen lagen vóór de Nieuwe Buitenhaven werd gegraven.

De Noorderkerk als de eerste volwaardige kerk van Brunnepe.

De Koningin Wilhelminaschool als maatschappelijk cultuurhistorisch object, dat een centrale rol in de jeugd van veel Brunnepers heeft gespeeld.

Reijersdijk met de Westerkerk op de achtergrond, ca. 1935

Reijersdijk met de Westerkerk op de achtergrond in 2020

Deelgebied 6: IJsseloever en Berk

Algemeen

Dit stuk land langs de IJssel stond eeuwenlang bekend als 'Den Oerd'. In de 19e eeuw werd het steeds intensiever betrokken bij de industrialisatie en de economische ontwikkelingen van Brunnepe en Kampen: de Nieuwe Buitenhaven werd in 1867 gegraven en in de jaren '80 van die eeuw vestigde de Berkfabriek zich ten westen van de Nieuwe Buitenhaven.

Cultuurhistorische – en Stedenbouwkundige waarden

De bewaard gebleven panden van het Berkterrein. Het Visrokerijcomplex van Heerde, als laatste herinnering aan het eens zo bloeiende visserijverleden en de visverwerkingsindustrie van Brunnepe. De gebouwen van de Gemeente Reiniging, als laatste herinnering aan de periode dat de omgang van de gemeente met stedelijke hygiëne een moderne vorm aannam.

De bebouwing langs de westrand van de Nieuwe Buitenhaven, als getuigenis van de kleinschalige stedelijke opbouw die deze kant van de haven altijd heeft gehad, in tegenstelling tot de zuidkant van de haven en de oostkant.

Voor de woningen van scheepswerf Schepman hebben een bijzondere cultuurhistorische

betekenis, omdat zij de lange scheepsbouwgeschiedenis van de Nieuwe Buitenhaven en omgeving nog representeren. De contouren van de Nieuwe Buitenhaven, die nog hun 19e-eeuwse vormen hebben.